

היחס בין דין קטן שאוכל נבלות לדין חינוך

א. אחת האמירות היסודיות בעולם הקטן והמצוות היא 'קטן שאוכל נבלות אין בית דין מצווין להפרישו'. רבותינו הראשונים התקשו להבין הלכה זו: מה היחס בינה ובין דין חינוך, בינה ובין חיובנו לחנך את ילדינו? אם אנו מצווים בחינוך ילדינו לקיום מצוות אז איך יתכן שאיננו חייבים למנוע מהם לעבור עבירות?

נלך תחילה מעט אל סוגיית קטן שאוכל נבלות ואל מקורותיו של דין חינוך כדי לחוש טוב יותר בקושי. נפתח בסוגיה (יבמות קיד.):

רב יצחק בר ביסנא אירכסו ליה מפתחי דבי מדרשא ברשות הרבים בשבתא (אבדו לו מפתחות בית המדרש ברשות הרבים בשבת), אתא לקמיה דרבי פדת, אמר ליה: זיל דבר טלי וטליא וליטיילו התם (לך תגיד לילדים לשחק שם), דאי משכחי להו מייתי להו (והם ימצאו בעצמם את המפתחות ויביאו לך אותם) אלמא קסבר: קטן אוכל נבלות - אין ב"ד מצווין להפרישו.

איננו חייבים אפוא למנוע מקטן לעבור עבירות. אך מצד שני אנחנו חייבים הרי לחנכו למצוות, וכך אומרת הברייתא במסכת סוכה (מב.):

תנו רבנן: קטן היודע לנענע - חייב בלולב, להתעטף - חייב בציצית, לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין. יודע לדבר - אביו לומדו תורה וקריאת שמע.

מהו אפוא היחס בין החיוב לחנך את הקטן במצוות ובין אי החיוב למנוע ממנו לחטוא?

נסה לענות על השאלה. דקדק היטב בביטויים השונים בכל מקור.

ב. נפגש תחילה באופן ראשוני עם שלוש דרכים שבהן צעדו רבותינו הראשונים ובהמשך בע"ה נעמיק בהן. הדרך הראשונה היא דרכו של הרמב"ם (מאכלות אסורות, יז, כז - כח): קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות, או שעשה מלאכה בשבת אין בית דין מצווין עליו להפרישו לפי שאינו בן דעת... אף על פי שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה שנאמר חנוך לנער על פי דרכו.

נסה ליישב את הקושיה לאור דברי הרמב"ם: מי מצווה בדין חינוך לדעתו?

לדברי הרמב"ם מי שמצווה בחינוך הבן הוא האב בלבד. מאחר שכך הרי שאין סתירה בין דין 'קטן שאוכל נבלות' ובין דין חינוך, דין שמופנה כלפי האב בלבד: בית הדין שאינו מצווה לחנך אינו מצווה להפריש, אך האב שמצווה לחנכו אכן מצווה להפרישו כחלק מחובתו לחנכו.

ר"י באחת מתשובותיו שמובאות בתוספות הולך גם בדרך זו (נזיר כח):

תימה הא דאמר בעלמא (יבמות דף קיד.) קטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין עליו להפרישו והאמר [ריב"ח] אף לחנכו לעשות מצוה מוטל על האב... עוד אומר ר"י דחינוך לא שייך אלא באב אבל באיניש אחרינא לא שייך.

ג. הדרך השנייה היא דרכם של **התוספות** בנזיר בתירוצם הראשון (שם):
 תימה הא דאמר בעלמא (יבמות דף קיד.) קטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין עליו להפרישו
 והאמר [ריב"ח] אף לחנכו לעשות מצוה מוטל על האב וי"ל דחינוך לא שייך אלא להזהירו
לעשות ולקיים מצוה אבל להזהיר מלעבור אין זה חינוך.

מהי תשובת התוספות? נסח את תשובתם ככלל בהיקף מצוות חינוך. חשוב היטב: מהי
 סברת ההגבלה? היא מובנת לך?

דין חינוך נאמר ביחס למצוות עשה בלבד, ולכן הוא אינו סותר את דין 'קטן שאוכל נבלות אין ב"ד מצווין
 להפרישו', הלכה שעוסקת במצוות לא תעשה.
 הדרך השלישית היא דרכם של התוספות בשבת ושל הריטב"א והרמב"ן. נלמד את דברי **התוספות**
 בשבת (שבת קכא):
 שמע מינה קטן אוכל נבלות בית דין מצווין עליו להפרישו... ונראה דמיירי בקטן שלא הגיע
לחינוך דבהגיע לחינוך כיון שחייב להנכנו כל שכן דצריך להפרישו שלא יעשה עבירה.

מהי תשובת התוספות בשבת? מה ההבדל בין תשובה זו ובין שתי התשובות הקודמות?

בניגוד לשתי הדרכים הראשונות שראינו, דרכים שיישבו את הקושי על ידי הגבלת דין חינוך, התוספות בשבת
 בוחרים להגביל את דין 'קטן שאוכל נבלות אין בית דין מצווין להפרישו'. לדבריהם הוא עוסק דווקא בקטן
 שלא הגיע לגיל חינוך, והיחס בין ההלכות ברור: דין חינוך עוסק בקטן שהגיע לגיל חינוך, קטן שאכן מצווין
 להפרישו, בעוד שדין קטן שאוכל נבלות עוסק רק בקטן שלא הגיע לגיל חינוך.

חזור על שלושת הדרכים. חשוב היטב: מהן המחלוקות בין הדרכים בהיקף דין חינוך?
 אילו היית צריך ללכת באחת מהן, באיזו היית הולך?

ד. לאחר המפגש הראשוני עם הדרכים ננסה להעמיק בהן יותר. נפתח בדרך השנייה, הדרך
 שהגבילה את דין חינוך למצוות עשה בלבד, וכך כותב **הרשב"א** (יבמות קיד.):
 ושם נאמר דלא אמרו מחנכין אלא למצות עשה ולא למצות ל"ת כמו שאמרו (סוכה מ"ב א')
 קטן היודע להתעטף אביו קונה לו טלית.
 מהו טעמה של עמדה זו? מדוע שדין חינוך יחייב לחנך לקיום מצוות עשה בלבד? נתבונן באופן
 שבו הסביר ר' אליעזר ממיץ, בעל היראים, את החובה לחנך להתענות ביום כיפור, וננסה לדלות
 מדבריו תשובה לשאלתנו (יראים נא):
 ואפילו למאן דאמר ביבמות פ' חרש [ק"ד א'] קטן אוכל נבילות וטריפות אין ב"ד מצווין
 להפרישו והכא בעי חנוך להסירו מהרגלו שהורגלו לאכול ביוהכ"פ, אבל שאר איסורים לא
 הורגלו (גם אם יחטאו באופן חד פעמי הם לא יתרגלו לחטוא בהם).

כיצד מסביר היראים את החובה לחנך להתענות ביום כיפור? נסה להסביר לאור דבריו את
 ההבדל בין מצוות עשה ובין מצוות לא תעשה.

לדברי היראים, חכמים חייבו לחנך קטנים לצום ביוה"כ כדי שלא יתרגלו לאכול ביוה"כ. זאת הסיבה לחינוך לשמירת מצוות עשה: אם לא נחנך קטנים לקיימן הדבר יהפוך להרגל. הם יתרגלו למשל ללכת בלא ציצית, לאכול מחוץ לסוכה. חשש זה אינו קיים בקטן שאוכל נבלות, שכן על פי רוב נבלות אינן נגישות לקטן ואין לחשוש שהוא יתרגל לאכול נבלות. אכילת נבלה על ידי קטן היא מטבע הדברים אירוע חד פעמי, אירוע שלא יגרום לו להתרגל לחטוא.

מדברי ר' ישראל איסרליין, בעל תרומת הדשן, עולה הסבר אחר (תרומת הדשן צד):
 דודאי איסור לאו חמיר מאיסור עשה (אז מדוע שייך דין חינוך רק במצוות עשה?)... מ"מ לא שייך חינוך אלא במצוות עשה שצריך אזהרה טפי מאיסור לאו שהוא שב ואל תעשה.

כיצד מסביר בעל תרומת הדשן את הגבלת דין חינוך למצוות עשה בלבד?

יותר קשה לקיים מצוות עשה, מצוות הדורשות עשייה חיובית ולא רק הימנעות מעשייה. לכן, חכמים חייבו לחנך דווקא לקיום מצוות עשה, קיום קשה יותר.

ה. נפנה כעת לדרך השלישית, לתוספות בשבת ולרמב"ן שמצמצמים בעקבות הקושיה את דין 'קטן שאוכל נבלות' לקטן שלא הגיע לגיל חינוך בלבד. לכאורה, המחלוקת בין דבריהם לדברי הרמב"ם ברורה: הרמב"ם סבור שדין חינוך מופנה לאב בלבד ולכן 'קטן שאוכל נבלות אין בי"ד מצווין להפרישו', בעוד שהתוספות והרמב"ן חולקים וסוברים שדין חינוך נאמר לכולם ולא לאב בלבד. לפי הבנה זו התוספות והרמב"ן אינם מחלקים בין חובת האב ובין חובת האחרים, ולדעתם מדובר בחובות זהות בהיקפן. ננסה להתבונן בכך עוד, ונתבונן בשאלה הבאה: האם דרך זו תחייב אחרים לחנך קטן גם לקיום מצוות עשה?

תרומת הדשן עסק בשאלת חובת אחרים לחנך לקיום סוכה, ומסקנתו שגם אחרים חייבים (תרומת הדשן צד):

שאלה: קטן שאין לו אב מחייב במצות סוכה לאכול ולישן בה או לאו? תשובה: יראה דצריך להתיישב בדבר כמו שאבאר... ולכך אין להקל בפשיטות כלל (ויש לחנך למצוות עשה גם קטנים שאין להם אב).

מדברי החיי אדם, לעומת זאת, עולה מנגינה אחרת (ח"א, כלל סו, ג):

אבל על אחרים אין חיוב להפרישם, דקיימא לן קטן אוכל נבילות אין אחרים מצווין להפרישו, אלא דיש אומרים דזה דוקא בקטן שלא הגיע לחינוך. אבל בקטן שהגיע כבר למצות חינוך אף על גב דמצות חינוך אינו חל על אחרים, היינו דוקא לחנכם במצות עשה. אבל להפרישו מאיסורא, כיון שהגיע כבר לכלל שנים שאביו חייב לחנכו, מצוה על כל אדם להפרישו מאיסור.

מהי המחלוקת בין החיי אדם ובין תרומת הדשן בהבנת עמדת התוספות?

תרומת הדשן והחיי אדם נחלקו בשאלתנו. תרומת הדשן סבור שאחרים מצווים לחנך קטן גם לשמירת מצוות עשה, ואילו החיי אדם סבור שגם הראשונים שדורשים מאחרים למנוע מקטן לחטוא מסכימים שרק האב חייב בחינוך למצוות עשה.

1. ננסה להתבונן בדברי החיי אדם. מהי הסברה בדבר? מדוע "מצוה על כל אדם להפרישו מאיסור" למרות ש"מצוות חינוך אינו חל על אחרים"? נלמד את הסברו של ר' ראובן גרוזובסקי בספרו **חידושי רבי ראובן** (סוכה סימן א):

ו"ל עוד דהא דאחרים מצווים להפרישו בהגיע לחינוך אין זה דין חינוך, אלא שכל שהגיע לעונת החינוך חייבוהו חכמים להקטן במצוות (וחכמים חייבו את הקטן עצמו) והאחרים חייבים להפרישו ככל מי שרואה את חברו רוצה לעבור על איסור דרבנן, ולא כמו האב שחיובו משום מצוות חינוך... וכנראה שכן פירשה החיי אדם בכלל סח' שחילק דבאיסורים גם אחרים חייבים להפרישו ובמצות עשה רק האב חייב. והיינו משום שאחרים אין חיובם אלא לאפרושי מאיסורא וסבירא ליה להחיי אדם שזה לא שייך כשעובר על קיום מצות עשה... דאי משום מצות חינוך (אחרים חייבים לדעתו) הרי עיקר מצות חינוך במצות עשה היא לכו"ע ואמאי נימא דבאחרים גריעא מצוות עשה מלא תעשה.

כיצד מסביר ר' ראובן את חילוקו של החיי אדם?

לדבריו, גם התוספות בשבת מסכימים עם ההגבלה העקרונית של דין חינוך לאב בלבד. חיובם של האחרים למנוע מקטן שהגיע לגיל חינוך לחטוא אינו נובע מדין חינוך אלא מדין אחר: לאפרושי מאיסורא, הלכה המחייבת אדם למנוע מחברו לחטוא. דין זה נאמר לדעת החיי אדם רק באיסורים ולא במצוות עשה. מאחר שכך, האחרים חייבים למנוע מקטן לחטוא, לאפרושי מאיסורא, אך לא לחנכו לקיום מצוות עשה. האב, לעומת זאת, מצווה בדין חינוך ועל כן הוא מחויב לחנך את בנו גם לקיום מצוות עשה, שהרי 'עיקר מצות חינוך במצות עשה'.

חזור אל דברי התוספות והרמב"ן ולמד אותם שוב. התבונן היטב בלשונם והאזן לה. מה הקושי בפרשנותו של ר' ראובן? נסה להסביר את חילוקו של החיי אדם בדרך אחרת!

אינני בטוח שמוכרחים להבין כך את עמדת התוספות, ונראה יותר שגם לדעתם חיוב האחרים נובע מדין חינוך. כך עולה מפשטות דבריהם, 'ונראה דמיירי בקטן שלא הגיע לחינוך דבהגיע לחינוך כיון שחייב לחנכו כ"ש דצריך להפרישו שלא יעשה עבירה'. יתר על כן, ההבנה שהחיוב נובע מדין לאפרושי מאיסורא מסתמכת על ההבנה שחכמים חייבו את הקטן בעצמו ולא רק את אביו, וכפי שכותב ר' ראובן, 'שכל שהגיע לעונת החינוך חייבוהו חכמים להקטן במצוות והאחרים חייבים להפרישו ככל מי שרואה את חברו רוצה לעבור על איסור דרבנן'. אך הוא עצמו מתקשה בהמשך: הרי גם הרמב"ן סבור כתוספות ולדעת הרמב"ן חכמים חייבו רק את האב אך לא את הקטן בעצמו!¹ כיצד ניתן אפוא לומר שלדעתו אחרים חייבים להפריש מדין לאפרושי מאיסורא? נראה אפוא יותר שהחיוב אכן נובע מדין חינוך. כיצד נסביר אם כך את חילוקו של החיי אדם בין מצוות עשה ובין מצוות לא תעשה? מדוע אחרים חייבים רק להפריש מאיסורים? אולי כך: התוספות והרמב"ן מסכימים עם עמדת הרמב"ם שיש להגביל את דין חינוך לאב בלבד. אולם, לדעתם גם לקהילה תפקיד בחינוך: לגעור בבן של השכנים ששובר חלון, למנוע ממנו לעשות זאת. השכנים אינם צריכים לדאוג לכך שהקטן יכין שיעורי בית, יקיים מצוות עשה, אך הם כן צריכים לדאוג לכך שהוא לא ישבור חלונות של אחרים, יעבור על מצוות לא תעשה. זהו אפוא פשרה של הגבלת חובת האחרים למצוות לא תעשה בלבד – הגבלה עדינה בדין חינוך ולא תוצאה של דין לאפרושי מאיסורא.

1. וראה על שאלה זו בהרחבה בדפים 11 ו-12.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. מצד אחד 'קטן שאוכל נבילות אין בית דין מצווין להפרישו', ומצד שני 'דין חינוך'. מהן שלוש התשובות של רבותינו הראשונים? מהי המחלוקת בין הראשונים בהיקף דין חינוך?
2. התשובה השנייה חילקה בין עשה ובין לא תעשה. הסבר את הסברה שבכך והצג שתי הבנות.
3. התשובה השלישית מצמצמת בעקבות הקושיה את דין קטן שאוכל נבילות ומעמידה אותו בקטן שלא הגיע לגיל חינוך בלבד. לדבריה דין חינוך פונה גם לאחרים. האם היא סבורה שאחרים חייבים לחנך גם לקיום מצוות עשה?
הצג את המחלוקת בין תרומת הדשן לחיי אדם. מהי סברת חילוקו של החיי אדם?